

ÉS IRODALOM

BECK ANDRÁS

Testet öltött elmélet

Követési távolság

Walter Benjamin: Egyirányú utca / Berlini gyermekkor a századforduló táján. Fordította: Berczik Árpád, Márton László, Sztás Erzsébet. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2005. 190 oldal, 3500 Ft

Walter Benjamin egyik gyakran emlegetett passzusában a történelem angyalát Klee Angelus Novus című képéhez hasonlítja, vagy inkább arról mintázza meg. El szokták mondani, hogy ez a kis akvarell - ekkor már több mint másfél évtizede - magának Benjaminnak a tulajdonában volt, s hogy több korábbi írásában is utalt rá. Arról már kevesebb szó esik, hogy milyen különös helyzet is ez, s hogy miképpen színezi át Benjamin történelemfilozófiai konstrukcióját ez az életrajzi tény. Mert ha meggondoljuk, legalábbis szokatlan, hogy egy komoly traktátusban a történelem angyalának, ennek a bennünket mindenestől meghaladó fogalomnak, metafizikai instanciának egy olyan kép a referenciája, amelyet jószerével senki sem ismer, csak a traktátus szerzője, hiszen ott lóg szobájának falán. A gyűjtő és az övéinek titokzatos intenzitású kapcsolata jelenik meg ebben a beállításban, az a felfokozott, a tárgyi világot átszellemítő viszony, amely a gyűjtőt a birtokában lévő dolgokhoz fűzi. A privátnak és az emberi léptéken is túlmutatónak ez az egymásra vetítése akár önkényesnek, komikusnak vagy egyenesen örülségnek is hathatna, Benjaminnál azonban az efféle személyes áthasonítások nagyban hozzájárulnak értelmezői zsenialitásához.

Mert, ami Benjamint megkülönbözteti a katedrafilozófusok és az egyetemi elméletírók sokaságától, az épp a vizsgálódásának választott tárgyait átható személyes érdekelttség, a fogalmivá párolt szenvedély és az életismeret. Olyan, mintha mindenestől benne lenne szavaiban, velük formálódna maga is, és nem csupán egy fogalmi rendszert működtetne és mozgatna leleményesen.

Ezért, hogy megvilágító erejű megfogalmazásai, mondhatni idézésre predesztinált szentenciái sokszor az önmagukba forduló passzusok sűrű homályán törnek át. A ködösebb helyek és a váratlanul kigömbölyödő-kitisztuló összefüggések ritmusa persze az egyes olvasók figyelmétől függően más és más, de valamiféle érthetlenségi sávval alighanem mindegyiküknél számolhatunk. Ez a sáv azonban egyszersmind a bizalom sávja is, és talán épp egy efféle sáv elfogadtatásában rejlik valamely szerző autoritásának titka. Ezt az autoritást jelzi, hogy Benjamin az egyik legtöbbit citált szerző. Ugyanakkor gondolatainak személyes beágyazottsága nyilvánvalóvá teszi azt, ami korunk nem egy nagy hatású teoretikusa befogadásának is korlátot szab. Azt nevezetesen, hogy amit az efféle idézetek kínálnak, sokszor nem minden gond nélkül kiszakítható és áttemelhető kiindulópont vagy hivatkozási alap, hanem egy saját közegében kimunkált és kiérlelt gondolati út lenyomata, sűrűsödési pontja, melynek megvan a magánhasználatra szabott ösképe.

Az Atlantisz Könyvkiadó most Benjaminnak azt a két, rövid írásokból összeálló könyvét jelentette meg, melyeket, ha hinnénk a műfaji határoknak, az irodalomhoz kellene sorolnunk.

Mindkettőnek a város zegzugos szerkezete adja a keretét, mely a kószálót mindig váratlan kereszteződésekkel, ismeretlen lehetőségekkel szembesíti. Ez a városi labirintus egy kicsit olyan,

mintha tudatunk térképe lenne, melyet sohasem foghat át pillantásunk, s csupán utcáról utcára haladva próbálhatunk kiismerni. Az Egyirányú utca különálló szövegeiben való eligazodást még az is nehezíti, hogy az egyes fragmentumokon belül sem mindig látható át a bekezdések összefüggése, címük pedig külön életet él, mint valami plakát, melyet fölébe ragasztottak. Olyan, mintha Benjamin a város életéhez alkalmazkodó új írásformát keresné, persze nem egészen úgy, mint az általa nagyra becsült szürrealisták, Aragon és Breton első regényei. A könyv archaikus csendjében menedéket találó írással szemben a reklám harsányságát szegezi szembe, mely az írást nemcsak kiviszi az utcára, hanem visszahat az irodalomra is, és rikító tipográfiájával bombázza szét rendezett sorait.

A Berliini gyermekkor anyaga nem ilyen harciasan heterogén. Bár ez is rövid darabokból álló, lenyűgözően egységes és csakis a legnagyobbakhoz mérhető írásmű. Például Proust nagyregényéhez, melynek több kötetét éppen Benjamin fordította németre. Ezek a sűrű szövésű, de finom rezdüléseket rögzítő, az emlékezés és az idő fátyolán átderengő gyerekkori élmények páratlan érzékenységgel vezetnek bennünket a vágyak és tapogatózó késztetések legtitkosabb redőibe. Abba a képek, hangok és érzéki benyomások, előérzetek, sejtelmek és álmok uralta világba, melyben elválaszthatatlanul összefonódunk, szinte eggyé válunk a bennünket körülvevő, tárgyi világgal.

A gyermeki tapasztalat mindig a prófécia peremén tapogatózik, mert mindig a jövőre irányul, és úgy lesi e prófécia beteljesülését, mint egyfajta ajándékot. Ezért oly fontos számára a karácsony misztériuma. Arról, amit a gyerek számára az idő tartogat, leginkább a hangok adnak hírt, a félrehallott és ebben az átformált értelemben életre kelő nevek vagy a szomszéd szobából lefekvés után átszűrődő zajok: "az álomhajó... sokszor az áthallatszó beszélgetés hullámain és a tányércsörömpölés habjain ringott oda ágyunk mellé, és kora reggel hozott vissza bennünket, lázasan, mintha már magunk mögött tudnánk az utat, melyre még éppen csak készülődünk." A hang forrása nem látható, mintegy a félelemmel és reményekkel teli idő homályában rejtezik, de éppen ezért a távolival, a rajtunk kívülvel teremt bensőséges képzeletbeli kapcsolatot.

Mindez összhangban van azzal, ahogy az Egyirányú utca utolsó darabja az antik ember kozmikus tapasztalatáról beszél, melyet a későbbi korok már nem ismernek. Ezt a hiányt jelzi az újkori csillagászatban a világmindenséggel való optikai összeköttetés kizárólagossága. De Benjamin szerint a tapasztalás mámora, mely képes egységben látni és egymásra vonatkoztatni a közelit és a távolit, még megvan a gyerekekben. A Berliini gyermekkorral egy időben készült nyelvelméleti vázlataiban a kozmikus tapasztalatot a nem érzéki hasonlóság felismerésének nevezi, melynek iskolája a gyermeki játék. Hiszen a gyerekek nemcsak a felnőtteket utánozzák, de bármihez hozzá tudnak idomulni, át tudnak lényegülni, függönnyé, asztallá vagy vasúttá. Ezt a mimetikus képességet hozza összefüggésbe a nyelvvel és az olvasás ősi, mágikus formájával, a véletlenekekből vagy a csillagokból történő olvasással, vagyis a jövőre irányuló jóslással azt állítva, hogy a hasonlóság felismerésének okkult képessége idővel a nyelvbe és az írásba talált utat, ebben hozta létre a nem érzéki hasonlóság archívumát. Azt az archívumot, melyet a gyerekek még öntudatlanul és szabadon aknáznak ki a lélek homályos tárnáiban tapogatózva.

A Berliini gyermekkor tehát nem egyszerűen költői erejű múltidézés, visszaemlékezés. Benjamin ugyanis saját gyerekkori élményeinek nem annyira felidézője, mintsem olvasója, kibetűzője, teoretikusa. Amiképp a történelem angyalának Benjamin-féle elképzelése elképzelhetetlen Klee képe nélkül, misztikus nyelvelmélete is a Berliini gyermekkorban összegyűjtött képek és képzetek sorozatában találja

meg előképét. Benjamin írása az élet és a filozófia eltéphetetlen összefonódásáról tanúskodik azzal, hogy megragadóan bensőséges, érzéki formát teremt a nem érzéki hasonlóság misztikus nyelvelméletének.

Élet és Irodalom
49. évfolyam, 36. szám